

DİL VE DENEYİM

Özden Ekmekçi

Doğduğumuz günden başlayarak çevrimizde oluşan olayları gözleyerek bazı deneyimler kazanırız. Bu deneyimler daha sonra buna benzer olayların nasıl sonuç vereceği hakkında bize ön fikir verir. Eğer olaylar beklentilerimiz dışında gelişirse yeni gelişmeler eski deneyimlerimizle karşılaştırıp yeni olgular elde etmeye çalışırız. Buna paralel olarak da gelecekle ilgili beklentilerimize yeni bir düzenleme getiririz. Örneğin, çocuk oynarken, odadaki çeşitli eşyalara bu arada köşedeki sobaya da dokunur. Soba o anda yanmadığı için bunun masa ve sandalyeden farklı bir eşya olmadığını düşünür. Ama başka bir gün soba yanarken ona dokunduğunda canı yanar. Çocuk birinci deneyimi sonucu sobanın soğuk olduğu yargısına varmış ve bu beklenti içinde ikinci kez sobaya elini sürmüştür, ne yazık ki olaylar, beklentisi paralelinde gelişmemiş ve eli yanmıştır. Bu ikinci deneyim üzerine birinci deneyimin sonucunda elde ettiği olguyu değiştirmek zorunda kalır. Bundan böyle belki sobaya artık elini hiç sürmemeyi düşünür. Daha sonra sobanın hangi koşullarda soğuk hangi koşullarda sıcak olduğunu keşfetmeye çalışır ve beklentilerini o yönde düzenler.

Hepimiz tekdüze bir deneyim zincirinden geçmediğimizden, dünya görüşlerimiz de birbirinden farklıdır. Zira, bizler fotoğraf makinesi gibi etrafımızdaki herşeyi aynı anda aynı nitelikte algılayamayız. Hepimizin ilgi alanı değişik olacaktır. Son sistem fotoğraf makinelerinde olduğu gibi etrafımıza bakarken bizim için anlam bakımından odak teşkil eden noktalar daha belirgin, diğer kısımlar daha silik olacaktır.

Çevremizdeki olayları algılamak kendi isteklerimizi, ümitlerimizi, duygularımızı ve beklentilerimizi de buna ekleriz. Bu nedenle, olayın kafamızda simgelenmesi iki işlem sonucu ortaya çıkar: **içerikleştirme** (internalization), **dışlaklama** (externalization).

Bir olaya yorum getirirken o andaki ruh halimiz ve olayla ilgili kişilere karşı duyduğumuz duygular da etkindir. Çoğumuz aynı tip olaylara değişik zamanlarda değişik tepki gösterebiliriz. Örneğin, geç saatlere kadar çalışıp eve gelen bir baba hemen evin sorunlarıyla karşılaşırsa öfkeli davranabilir. Ama bu sorunlar kendisine yemekten sonra daha rahat bir atmosferde sunulduğunda babanın tepkisi daha olumlu ve çözüm getirir nitelikte olur.

Bu nedenle, karşımızdaki kişiye bir öneri götürürken zamanlamayı çok iyi yapmamız gerekir. Bu zamanlama yeteneğimizi ancak deneyimlerimiz sonucu elde ederiz. Deneyimlerimiz sonucu kafamızda ne kadar çok etki-tepki formleri oluşursa kişi ve olaylarla ilgili beklentilerimiz o kadar sağlıklı olur.

İnsanlar dünyaya kendilerinin oluşturdukları düşünce kalıpları içinde baktıklarından, karşılıktıkları olayın kafalarındaki sınırlı kalıplarından birine uyması isterler. Her zaman bu uyum sağlanamayabilir. Deneyim ve algılama eksikliğinden dolayı bu tür düşünce kalıpları üretemeyenler dünyaya bakınca olan bitene bir neden

bulmakta güçlük çekerekler.

Tek olaya dayanarak genelleme yapmamız olanaksızdır. Ancak devamlı gelişen, birbirine yakın olaylar zinciri deneyimi artırır ve bu değişik algılamalar sonucu dünya ile ilgili edindiğimiz olgular düzenli kalıplara girer. Bu işlem sonucunda dünya olaylarını sembolleştirme yeteneğimiz gelişir. Örneğin, bir çocuk çiçeği ilk defa evde vazoda görmüş olabilir, bu yüzden de kumaşta desen olarak görünen çiçeği çiçek olarak algılayamayabilir. Fakat yaşı ilerledikçe çiçeği tarlada, saksıda, buket veya çelenk halinde görür. Daha sonra bunu kitaptaki çiçek resimleriyle, kumaşlardaki çiçek deseni ile bağdaştırır. Bu deneyimler sonucu, artık çiçek dendiği zaman aklına belirli bir çiçek gelmez çünkü çiçek olgusu artık çocuğun kafasında sembolleşmiştir. Bundan dolayı da, çocuk dünya ile ilgili olgularını bir sistem içine oturtma yeteneğine kavuşmuştur.

Olaylar sonucu oluşan beklentiler aslında ortaya attığımız, elimize geçen her fırsata doğruluğunu kanıtlamaya çalıştığımız hipotezlerdir. Beklentilerimiz veya varsayımlarımız zincirleme olaylar ışığı altında değiştikçe düşünce sistemimiz de büyük gelişmeler ve ilerlemeler sağlanır. Olaylar geçicidir; önemli olan olaylardan sonra kafamızda kalan imgelerdir.

Geçmişteki deneyimlerimizden edindiğimiz bu imgeler karşılaştığımız benzer olguları farketmemize yarayacak kalıpları oluşturur. Yeni durumlar karşısında, bu kalıplar çerçevesinde beklentilerimizi oluştururuz ve davranışlarımızı ona göre ayarlarız.

Deneyimleri, sembolize ettiğimiz olguları başkalarıyla karşılıklı konuşarak yeniden de biçimlendirebiliriz. Veya tek başına içinde bulunduğumuz durumun deneyimlerimizin ışığı altında yorumunu yapar ve yeni gelişen olaylara bir anlam verilmek için bir önceki deneyimlerle yeni durumu karşılarız. Bu yeni gelişen olayın diğerlerinden ne kadar farklı olduğunu keşfetmeye çalışır ve değişikliğin sonucunda ne şekilde etkilendiğimizi araştırarak yeni olayın niçin beklentilerimiz doğrultusunda gelişmediğini bulmaya çalışırız. Bu yeni buluş bize bir deneyim daha kazandırmış olur. Bu deneyim karşısında da dünya görüşümüz biraz daha genişler.

Dilin amaçlarından biri de dünya ile ilgili olguları sembollerle simgelemektir. Dilin esas işlevinin iletişim olduğunu belirten Sapir (1961), gerçekleri sembolik biçimde görme eğiliminden yola çıkarak dili gerçeklerin seslendirilmesi olarak tanımlar. Bu nedenle de Britton (1982) konuşmanın esas işlevinin, gerçeği sembolize ederek anlayıp, onun üstesinden gelmeye çalışmak olduğunu belirtmektedir. Langer (1960) da insanın duyguları ile algıladıklarını devamlı olarak sembolleştirdiğini ileri sürmektedir. Bu sembolleştirme bir mantık çerçevesinde olabilir.

Bu nedenle de Britton (1982) konuşmanın esas işlevlerinin gerçeği sembolize ederek anlamak ve bu şekilde onun üstesinden gelmeye çalışmak biçiminde görmektedir. Langer (1960) de insanın duyguları ile algıladığı kavramları sembolleştirdiğinden söz etmektedir. Bu sembolleştirme bir mantık çerçevesinde yada tamamen bir hayal ürünü olabilir.

Dünyadaki nesnelere sınıflanmış olarak karşımıza çıkamazlar. Kişiler bu nesne ve öğeleri dil aracı ile sınıflandırma yoluna gider. Bu sınıflandırmayı kişi çocuk yaşta dünyadaki deneyimlerine paralel olarak kendi gereksinimine ve amaçlarına göre

yapar. Örneğin, yiyecek şeyleri bir grup, yenmeyecek şeyleri diğer bir grupta sınıflandırabilir.

Bu sınıflandırma tekniği sosyal gruplar için de aynıdır. Eskimo'lar kar ile olan deneyimleri sonucu, kar'ı daha detaylı bir sınıflandırmaya tutmuşlar ve sonuç olarak Eskimo dilinde karın çeşitli şekillerini simgeleyen değişik sözcükler türetilmiştir.

Dil kendi içinde de çok düzenli bir yapıya sahiptir. Bir sözcük tek bir nesneyi simgelemez. Şöyle ki, 'masa' sözcüğü tek bir masayı göstermek üzere işlev görmez. Bu sözcük dünyadaki masa görevini gören tüm nesnelere için kullanılır. Bu şekilde bu tür nesnelere 'masa' sözcüğü altında sınıflanmış olurlar.

Dilde, ayrıca anlam sınıflandırması vardır. Eş anlamlılık bunlardan biridir. 'Zaman' ve 'vakit' birbirine eş anlamlı sözcüklerdir. Her ikisi de aynı kavramı ifade etmek için kullanılabilirler. Zıt anlamlılık dildeki diğer bir ilişkiyi belirtir. 'Geniş' ve 'dar' değişik bağlamlarda karşıt olgular için kullanılır. Bu zıt anlamların kullanımı bir bakıma görecelidir.

Çocuk bir nesnenin tanımını diğer bir nesneyle karşılaştırarak yapar. Nesnelere arasındaki bağlantıya göre de tanımlar değişebilir. Çocuk normal büyüklükteki bir şişeyi çok büyük bir şişe yanında 'dar', daha dar bir şişe yanında 'geniş' olarak niteleyebilir. Başka bir örnek vermek gerekirse, çocuğun giydiği bir elbise kendisine 'geniş' veya 'bol' gelebilir. Aynı elbise ablası tarafından giyilince 'dar' olabilir.

Zıt terimlerin kullanımında dilde bazı ilginç durumlar göze çarpmaktadır. Bunu çocuklar dili öğrendikleri ilk yaşlarda farkederler. Örneğin, bir kağıt ne kadar hafif olursa olsun, onun bir ağırlığı vardır. Bir nesne ne kadar kısa olursa olsun, onun bir uzunluğu vardır. Bir yer diğer bir yere ne kadar yakın olursa olsun, onun o yere bir uzaklığı vardır. O nedenle de soru sorarken genelde "Buradan ne kadar uzak?" diye sorulur.

Dilde bir de aşamalı bir düzen vardır. Dünyadaki nesnelere belirli bir genelleme sonucu sınıflandırılmıştır fakat bu sınıfların herbirinin bir düzeyi vardır. Örneğin, çocuk bu aşamalı düzenin ne olduğunu farketmediğinde bütün güllerin çiçek olduğunu fakat bütün çiçeklerin gül olmadığını anlar. Görüldüğü gibi gül, çiçek sınıfının bir alt grubudur. Çiçek de, bitki sınıfının bir alt grubunu oluşturur.

Gramer kurallarına ilişkin olgularda dilin diğer bir düzenini oluşturur ve bu kurallar deneyimlerimizi konuşmaya veya düşünmeye döküş tarzımızı etkiler.

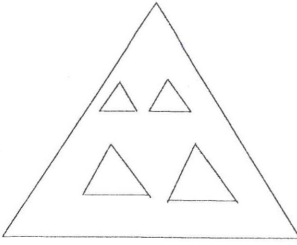
Dünyayı tanımlamamız deneyimlerimizle edindiğimiz bilgiye dayalıdır. Bu sözel anlatımımız da sözcüklerin sıralanmasının ötesinde birçok simgelerin iç içe girdiği bir düzeni gerektirir.

Beş duyumuzla çevremizden algıladığımız ve tam anlamıyla benimsediğimiz görüntüler, sesler, hareketler, kokular, tadlar, daha evvel oluşmuş yargılar, inançlar ve davranışların tümü, dünya görüşümüzü biçimlendirmeye yardımcı olur. Biçimlenen bu görüş de daha sonraki davranış, konuşma, beklenti ve yargılarımızı etkiler. Örneğin bir bebek başarıyla sonuçlandırdığı bir hareketi özümser, ve o davranışın gerektirdiği anlarda onu otomatik olarak yapma alışkanlığını edinir. Bir başka örnek vermek gerekirse,televizyon seyredirken kişiler görüntüye bağlı olarak oluşturdukları beklenti ışığında işittiklerini daha kolay anlama olanağı bulurlar. Bunun nedeni de deneyimler sonucu elde edilen bilgiler

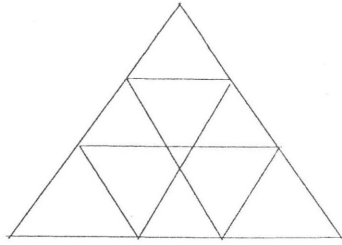
televizyondaki görüntülerin yarattığı çağrışımlar sonucu yüzeye çıkar ve görüntülenen ortamda kullanılabilir sözcükler dağarcığına dayalı olarak işitilen tümceler de kolayca anlaşılır.

Görüntü ile ilgili çağrışımlar sözel beklentilerimizi doğrulamaya yaradığı gibi, işittiğimiz bir sözcük de bize o sözcükle ilgili olarak eski günlerdeki deneyimlerimizle ilgili belirli bir olay, o olayla ilgili kişiyi, ve o kişi ile ilgili görüntüleri haurлатаbilir. Bu düşünce zinciri ile kafamızdaki konular o andaki konuşmanın çok dışına çıkabilir. Eğer böylece bir düşünce zincirinde bir an dolaşıp kısa bir sessizliğin ardından aklımıza gelen son anıyı dile getirirsek karşımızdaki sözünü ettiğimiz konunun nereden çıktığını anlayamaz ve bir hayli şaşırır ve bizim anlattıklarımızı konu dışı bulur. Karşımızdaki kişi bizle aynı deneyimi geçirmemişse veya olaydan aynı biçimde etkilenmemişse, doğal olarak aynı tür bir çağrışım da bulunamaz. Bu nedenledir ki, bu tür olaylarda karşımızdakinin şaşkınlığını gidermek için konuya nasıl geldiğimizi açıklamak gereğini duyarız.

Tek bir deneyim sonucu edindiğimiz bilgiyi bağımsız olarak aklımızda tutmamıza imkan yoktur. Anlamalı bir öğrenim ancak yeni öğrenilenle bu konuya bağlı daha evvel öğrenilenler arasında bir bağıntı kurmak yoluyla olur. Yoksa ezber yoluyla öğrenimde unutmaya şansı çok fazladır çünkü ezberlenen bilgiler bir işlem görmeden hafızamıza itilen bilgilerdir (*Şekil 1*). Birbirleriyle ilişki kurulmamış, bir sistem içinde analiz edilip gruplandırılmamış bilgiler çabuk unutulur. Diğer yandan, her öğrenilen bilginin bir önceki ile bağıntısı kurulduğunda bu yeni bilgi tek başına değil tüm dünya görüşümüzün bir parçası olarak yerini alır (*Şekil 2*). Artık öğrenilen yeni bilgi o bütünden kopup unutulmaz. Bu tür bir işlemde de unutmaya söz konusudur. Burada deneyimimizi oluşturan olaylar unutulabilir ama o olaylar sonucu elde ettiğimiz bilgi bir sistem içinde yerini almıştır. Örneğin, çocuğun elindeki oyuncuğunu düşürüp kırmamak için sıkı sıkı tuttuğunu görürüz. Burada çocuğun kafasında "*oyuncağı düşürürsem kırılır*" diye bir olgu oluşmuştur. Bu olgu bir kaç kez elindekilerini yere attığı veya istemeyerek düşürdüğü zamanlarda karşılaştığı sonuçlar sonucu ortaya çıkmıştır. Bu olaylar zinciri ona belirli bir bilgiyi vermiştir. İleriki yaşlarda artık çocuk o olayları, kendisini çok fazla etkilemediği müddetçe, tek tek hatırlamaz. Tek hatırladığı elde ettiği bilgidir.

Şekil 1

Şekil 2

Sonuç olarak değişik simgeler ve dil aracılığı ile deneyimlerimize dayalı olayları organize eder ve bu olaylardan belirli olgular elde ederiz. Bu olgular, dünyadaki olaylara karşı beklentilerimizin dışında gelişirse, bu kez dünya ile ilgili olgularımızı bu yeni deneyimimiz ışığı altında bir daha inceleyerek tekrar bir düzene sokarız. Bu işlemin sonucu, doğal olarak, dünya ile ilgili beklentilerimiz de daha başka bir biçim alır. Bu şekilde artık davranışlarımıza bir tek olay değil, birbirine bağlı birçok olay ve bu olaylar karşısında edindiğimiz deneyimlerimiz sonucu oluşturduğumuz olgular, yön verir.

Dil öğreniminde de çocuk duyduğu sözcüklere deneyimi sonucu anlam yükler ve bu sözcükler ilk önce belirli bir olay veya nesneye bağımlı olabilir. Fakat bebeğin deneyimleri arttıkça, sözcüğün anlamı tek bir olaya bağlı kalmaksızın tek bir olguya dönüşür. Hatta bu sözcük deneyimler sonucu daha başka anlamlar da kazanır. Bu şekilde çocuk, deneyimleri sonucu dil öğrenimini ilerletir. Olaylar sonucu öğrendiği sözcüklerin anlamında daha geniş genellemeler çerçevesinde dili kullanmaya çalışır. Görüldüğü gibi dil ve deneyim arasında iki yönlü bir bağlantı vardır.

Kaynakça

- Britton, James. 1982. *Language and Learning*, Penguin Books:Middlesex.
- Brown, Douglas.1980. *Principles of Language Learning and Teaching*, Prentice Hall, Inc.,Englewood Cliffs, New Jersey.
- Langer, Susanne. 1960. *Philosophy in a New Key*, Harvard University Press:Cambridge, Mass.
- Sapir, Edward. 1961. *Culture, Language and Personality*, University of California Press, Berkeley.